

Отримано: 17 червня 2022 р.

Прорецензовано: 15 серпня 2022 р.

Прийнято до друку: 20 серпня 2022 р.

e-mail: kravlyk@gmx.de

DOI: 10.25264/2519-2558-2022-14(82)-66-69

Павлик В. І. Мовленнєві особливості композиційної структури жанру «глоса». *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острогор : Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 14(82). С. 66–69.

УДК: 811.112.2'38(043.3)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0894-7808>

Павлик Володимир Іванович,
кандидат філологічних наук, доцент,
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

МОВЛЕННЄВІ ОСОБЛИВОСТІ КОМПОЗИЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ ЖАНРУ «ГЛОСА»

У статті розглядаються мовленнєві особливості композиційної структури жанру «глоса». Мовленнєвий жанр «глоса» – це жанр засобів масової інформації в Німеччині, які мають певну аудиторію. Ця аудиторія – це люди з вищою освітою та ті, хто працює на своїм академічному і культурним удосконаленням. Функція глоси полягає у несподіваному, блискавичному викритті суперечностей за допомогою цікавого, емоційно дієвого тексту, а також у намаганні змінити спосіб поведінки осіб та його наслідки. Журналістська та мовленнєва подача тексту жанру «глоса», знаходить свій відбиток насамперед у структурі цієї жанрової форми. Після переважно стислого зображення події (факту-поштовху, який викликає певні очікування) викладається безпосередня суть (пуант, *die Pointe*) глоси: коротке зауваження, яке скеровує думки читача в несподіваному напрямку і є ключем до отримання нового пізнання.

Поняття моделі мовленнєвого жанру «глоса» та його універсального конструкту сьогодні є об'єктом наукового дослідження, що зумовлено бурхливим розвитком стилістики тексту та все більшою увагою науковців до композиційно-мовленнєвої складової цього феномена. Протиставлення вертикальної, ієрархічної, нелінійної структури тексту та його лінійної, горизонтальної структури жанру вже стало загальноновизнаним у лінгвістиці.

Дослідження композиційно-мовленнєвої структури мовленнєвого жанру «глоса» є потрібним, керуючись важливим спрямуванням розвідок сучасної стилістики тексту в напрямку опису та унормування системи мовленнєвих жанрів. Дана розвідка описує функціонально-стилістичний аспект одного із текстів важливого жанру німецьких мас-медіа, який спрямований на освіченого, вибагливого читача іронічних публіцистичних текстів.

Ключові слова: стилістика тексту, мовленнєвий жанр, композиційно-мовленнєва форма, пуант «глоси».

Volodymyr Pavlyk,
Doctor of Philological Sciences (Ph.D), associate professor,
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

SPEECH PECULIARITIES OF COMPOSITIONAL STRUCTURE OF «GLOSS» GENRE

In the article, speech peculiarities of compositional structure of «gloss» genre are considered. «Gloss» speech genre is a speech genre of mass media in Germany, which have certain audience. This audience comprises highly educated people and those who work on their academic and cultural development. The function of gloss lies in the sudden, blitz exposure of such contradictions by means of an interesting, emotionally impactful text, as well as in the effort to change the way of persons' behavior and consequences thereof. Journalistic and speech presentation of the gloss text genre finds its reflection, first of all, in the structure of this genre form. After a mainly brief presentation of an event (a pushing fact triggering certain expectations), the actual matter of the gloss is laid out (the point, *die Pointe*): a short remark, which sends the reader's thoughts in an unexpectable direction and is the key to getting a new perception.

Nowadays, the concept of a model of «gloss» speech genre and its universal construct is an object of scientific research, which is caused by an intense development of text stylistics and an increasing attention of scientists to composition-speech component of this phenomenon. A contrast of vertical, hierarchic, non-linear text structure and its linear, horizontal genre structure has already become widely recognized in linguistics.

An investigation of composition-speech structure of «gloss» speech genre is necessary, guided by an important aiming of surveys of the modern text stylistics in the direction of description and standardization of the system of speech genres. This survey describes a functionally-stylistic aspect of one of the texts of an important genre of German mass media aimed at an educated, picky reader of ironical publicistic texts.

Keywords: text stylistics, speech genre, composition-speech form, gloss point.

Постановка проблеми. Протягом довгого часу все більше прихильників серед лінгвістів знаходить ідея побудови моделі тексту – як тексту взагалі, так і моделі тексту конкретного мовленнєвого жанру. Ідея побудови моделі тексту належить І. Петефі, який вважає необхідним побудувати текст-конструкт, загальну ідею тексту, а після цього вивести всі можливі варіанти цього тексту, його паралельно існуючі втілення (Sowinski, 1999: 33).

Продуктивним методом побудови моделі мовленнєвого жанру є виділення закономірностей реалізації домінуючих та підпорядкованих комунікативних намірів, які утворюють його вертикальну структуру та закономірностей лінійного розгортання тексту, які є горизонтальною структурою моделі жанру (Синдеева, 1984: 26).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття моделі мовленнєвого жанру та його універсального конструкту сьогодні є об'єктом наукового дослідження, що зумовлено бурхливим розвитком стилістики тексту та все більшою увагою науковців до композиційно-мовленнєвої складової цього феномена. Протиставлення вертикальної, ієрархічної, нелінійної структури тексту та його лінійної, горизонтальної структури вже стало загальноновизнаним у лінгвістиці (Harweg, 2001; Fix, 2011; Sandig, 2006).

Мета і завдання дослідження. Метою даної статті є з'ясування стилістичних особливостей композиційно-мовленнєвої форми газетно-публіцистичного жанру «глоса», як головного елементу вертикальної структури та її співвідношення з горизонтальною структурою текстів цього жанру, які втілені в архітектоніко-мовленнєвих формах. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: окреслення термінологічного апарату поняття «композиційно-мовленнєва

форма», визначення стилістичних елементів жанру «глоса», визначення синтаксичних комплексів у текстах глос та аналіз комунікативних блоків жанру «глоса» (на матеріалі тексту з газети «Die Welt»).

Виклад основного матеріалу. Інваріантна модель мовленнєвого жанру об'єднує, інтегрує в собі обидві структури, тому ми вважаємо за доцільне, за Т. М. Сіндеевою, використовувати термін «інтегральний конструкт» стосовно взаємозв'язку вертикальної та горизонтальної структури (Сіндеева, 1984: 27).

Верхній рівень вертикальної структури утворюють комунікативні блоки тексту. Комунікативний блок – це сукупність різноманітних способів, найбільш характерних для реалізації конкретних комунікативних намірів. Інший, глибший рівень вертикальної структури – це, власне, структура кожного комунікативного блоку як сукупність можливих співіснуючих способів реалізації цих комунікативних намірів (Сіндеева, 1984: 30).

Горизонтальна структура тексту – це модель лінійного, послідовного розгортання тексту. У якості елементів, які використовуються для побудови горизонтальної структури, виступають композиційні елементи, які виділяються згідно з семантичним принципом у лінійному розгортанні тексту. У лінгвістиці в якості таких елементів можуть виступати: вступна частина, основна частина (корпус тексту), закінчення (Gülich, 1980: 67), заголовок, анотація, вступ, основна частина, закінчення (Vater, 1982: 21).

Побудова вертикальної структури тексту передбачає виявлення основних комунікативних блоків тексту і способів реалізації, характерних для кожного комунікативного блоку, тобто композиційно-мовленнєвих форм. Побудова горизонтальної структури тексту передбачає виявлення основних композиційних елементів тексту і дослідження способів реалізації цих елементів за допомогою композиційно-мовленнєвих форм. Таким чином, композиційно-мовленнєві форми виступають як з'єднувальна ланка між вертикальною та горизонтальною структурами тексту мовленнєвого жанру.

Поняття композиційно-мовленнєвої форми (КМФ) широко використовується в лінгвістиці. У рамках функціонального підходу до тексту КМФ розглядаються не як одиниці тексту, а як форми мовленнєвої діяльності. Важливий внесок у розробці проблеми КМФ у такому аспекті зроблено у дослідженнях М. П. Брандес (Брандес, 2004: 71).

М. П. Брандес відносить КМФ до одиниць ментальної формалізованої мови і визначає їх як складні функціональні текстово-мовленнєві єдності, які структурують думку, упорядковують її розвиток і надають їй цілісності та закінченості. КМФ реалізують композиційні особливості зв'язних текстів, а іншого боку, виступаючи законом організації мовних одиниць, вони є складними синтаксичними комплексами.

КМФ – це своєрідні цілісності. Вони характеризуються власними якостями які не збігаються з якостями речень, які їх будують. В. В. Одинцов визначає композиційно-мовленнєві форми типовими формами, схемами повторюваних структурних рис. Тому для характеристики КМФ «суттєва не тільки, а можливо навіть не стільки характеристика окремих елементів», а її «загальна структура» (Одинцов, 1980: 84).

Логічний зміст КМФ абстраговано від предметів дійсності шляхом пізнання і залежить від характеру їхніх властивостей і відношень. Його можна уявити такими типами змісту як подія, предмет, проблема (Fleischer, 1993: 76).

КМФ володіють власними ознаками, які відрізняються від ознак речень, які їх втілюють. Ці власні ознаки визначаються типами внутрішньо-текстового зв'язку. До фундаментальних типів такого зв'язку належать, послідовність (зв'язок у часі), співіснування (просторовий зв'язок), каузальність (причинний зв'язок). Відповідно до цих типових видів зв'язку, більшість учених виділяють три основні, базові композиційно-мовленнєві форми: «повідомлення» (послідовність у часі, der Bericht), «опис» (співіснування у просторі, die Beschreibung), «міркування» (зв'язок логічного розвитку, die Erörterung) (Брандес, 2004: 77).

Основні КМФ у «чистому» вигляді зустрічаються рідко. У композиції мовленнєвого твору, як правило, представлена велика різноманітність форм у різних поєднаннях і зв'язках, змішаних і злитих у одне ціле. За способом змішування та злиття виникають найрізноманітніші варіанти, які надають тексту додаткової експресії. Змінність КМФ, їхня взаємозалежність, типи їхніх відносин визначають загальну композиційну структуру тексту (Брандес, 2004: 98).

Глоса (die Glosse) – це газетно-публіцистичний жанр, який, за класифікацією німецьких жанрів преси, належить до аналітичних жанрів, у яких робиться наголос на висловленні певної важливої думки (meinungsbetonte Textsorten). Основою таких жанрів є тлумачення й оцінка певного явища (Sandig, 2006: 490). М. П. Брандес зазначає дотепність і сарказм глоси й характеризує її як сатиричний жанр, який часто використовується у політичній полеміці (Брандес, 2004: 208).

Глоса розповідає в загальному про вчинки, події, поведінку, які піддаються критиці. У них звертається увага на явища, котрі стоять на заваді прогресивному розвитку, але, одночасно, висловлюється претензія або створюється ілюзія відповідності власне прогресивним вимогам. У такому випадку глоса викриває суперечність між об'єктивними вимогами та суб'єктивною відповідністю, між удаваним, бажаним і дійсним, ілюзією та реальністю, а також між наміром і дією, докладеними зусиллями та результатом, метою та засобом, між словом і ділом або, також, між словом і словом (Іваненко, 2017: 38).

Блискавичне, несподіване викриття суперечностей, яке передбачає глоса, знаходить свій відбиток насамперед у структурі цієї жанрової форми. Після переважно стислого зображення події (факту-поштовху, який викликає певні очікування) викладається безпосередня суть (пуант, die Pointe) глоси: коротке зауваження, яке скеровує думки читача в несподіваному напрямку і є ключем до отримання нового пізнання.

Найголовнішою КМФ газетно-публіцистичного жанру «глоса» є міркування (die Erörterung).

За допомогою аналізу текстів жанру «глоса» ми переконалися, що більшість з них володіють повноцінною горизонтальною структурою, вони мають вступ, основну частину і закінчення. Аналіз елементів лінійного розгортання текстів-глос дає змогу зробити висновок про те, що вони збігаються із окремими КМФ, присутніми у тексті, тобто кожен елемент горизонтальної структури – це комунікативний блок, який відповідає одній КМФ.

Розглянемо КМФ газетно-публіцистичного жанру «глоса» на основі тексту з газети «Die Welt»:

Jogi schlägt auch Große!

Glosse von Michael Witt

(1) An der deutschen Nationalelf gibt es ja mittlerweile nur noch relativ wenig zu mäkeln: Bei der WM hat sie für ordentliche Stimmung gesorgt («Schwarz-rot-geil!»), sie lockt jetzt sogar Mädels ins Stadion, spielt nebenbei – ganz ungewohnt – ansehnlichen

Fußball und hat einen Übungsleiter, der mit seiner Tom-Cruise-Frisur und dem Seidenschälchen bereits in einer Reihe mit den legendären Bundestrainern und ihren modischen Accessoires steht. (2)Also in einer Reihe mit Helmut Schön (Mütze), Jupp Derwall (Föhnwelle) oder Franz Beckenbauer (Stirn).

(3) Nur bleibt immer noch und scheinbar ewig dieser eine Schwachpunkt: Wir können die Großen nicht schlagen. (4)Seit sieben Jahren ist diese Schmach nicht abzulegen, nicht durch den Erfolg gegen Argentinien – war ja erst im Elfmeterschießen. (5)Oder den Sieg über Portugal – das ist ja nur EM-Zweiter und WM-Vierter und damit nicht wirklich groß. (6)Oder den Triumph in Prag über die Tschechen – die sind ja nur Weltranglistenneunte. (7)Alles nix, was Jogis Jungs auch anstellen, immer zweifelt ein Nörgler an der Rechtsgültigkeit.

(8) Und jetzt? (9)Kommt bestimmt auch jemand darauf, dass sich die Engländer mit dem Auftritt am Mittwoch selbst aus der Wertung genommen haben, weil sie ja nur noch mit Wohlwollen eine Fußballmannschaft stellen, aber beileibe keine große mehr. (10)Natürlich mal abgesehen von Peter Crouch.

(11) Aber was soll's: Irgendwann wird Jogi Löw auch mal einen richtig Großen schlagen. (12)Zum Beispiel, indem er Ungarns Team von 1954 noch mal wegfidelt oder die deutsche Nationalelf von 1972 oder die Holländer von 1978. (13)Und wenn das immer noch nicht gilt, muss er eben Riesenboxer Tyson Fury (2,06 m!) mit seinem Seidenschal fesseln und ihn verprügeln. (14)Wäre doch gelacht!

Тематикою написання обраної глоси є футбол в Німеччині, вона присвячена колишньому тренеру збірної федеративної республіки – Йоахіму Льову.

Горизонтальна структура проаналізованої глоси повноцінна, вона має вступ (абзац 1), основну частину (абзаци 2, 3) та закінчення (абзац 4). Вертикальна структура тексту представлена трьома комунікативними блоками, які відповідають вищезазначеним елементам горизонтальної структури тексту.

Аналіз синтаксичних комплексів у тексті вказує на присутність таких КМФ, які поєднують вертикальну та горизонтальну структури цієї глоси:

- Комунікативний блок 1 – КМФ «характеристика» – вступ
- Комунікативний блок 2 – КМФ «міркування» – основна частина
- Комунікативний блок 3 – КМФ «міркування» – закінчення.

Комунікативний блок №1 у вступі тексту представлений КМФ «характеристика». Ця КМФ є різновидом КМФ «опис» і присвячена зображенню людей, предметів, місця, станів і процесів. Відмінність її від опису полягає у спостереженні за об'єктами та процесами не безпосередньо, а за допомогою аналізу та узагальнення багатьох спостережень. КМФ «характеристика» подає суттєві ознаки об'єктів і процесів, переважаючи риси характеру або зовнішнього вигляду особи, використовуючи при цьому часто узагальнюючу оцінку.

На синтаксичному рівні КМФ «характеристика» у вступі представлена двома реченнями. Речення 1 – це широке складносурядне речення (Satzverbindung) з трьома сурядними, одне з яких має підрядне означальне речення (Relativsatz / Attributsatz). Речення 2 є еліптичним реченням (elliptischer Satz) у якому свідомо випущені головні члени речення (Subjekt / Prädikat), яке доповнює попереднє речення і зі стилістичної точки зору є відокремленням (Isolierung). За допомогою цих синтаксичних комплексів ми наглядно бачимо комунікативний намір автора дати позитивну характеристику німецької футбольної збірної та її тренера у комунікативному блоці №1.

Комунікативний блок №2 в основній частині тексту представлений КМФ «міркування». Головним структурним елементом міркування є каузальність, тобто причина і наслідок. Міркування відображає факти реальності у їхньому взаємозв'язку та взаємовпливі. Одним із способів комунікації, який комбіновано присутній у міркуванні є обґрунтування. Обґрунтування – це подача причин / мотивів, які стають аргументами для існування процесів, рішень і т.д.

На синтаксичному рівні КМФ «міркування» в основній частині представлено у реченнях 3 – 10. За допомогою речень 4 – складносурядного речення двома сурядними (Satzverbindung), 5, 6 – простих розповідних речень (Aussagesätze), 8 – питального речення (Fragensatz), 9 – складнопідрядного речення з підрядними додатку (Objektsatz) та причини (Kausalsatz) автор ретроспективно показує шлях збірної команди Німеччини протягом останніх семи років до моменту написання глоси. Читач бачить чіткий комунікативний намір автора подати обґрунтування тези про те, що збірна не може перемогти «великі» команди. Події, перераховані автором – це аргументи до тези.

КМФ комунікативного блоку №3 у закінченні глоси є також міркування. Одним із важливих способів комунікації міркування є підсумовування, як виведення висловлювань із інших висловлювань (аргументів). Підсумовування глоси (висновок) – це її пуант (die Pointe). У ньому висловлюється уся суть написаного.

На рівні синтаксичних конструкцій КМФ «міркування» у закінченні, яке є пуантом глоси, сконцентровано у реченнях 11 – 14. Особливо чітко автор підсумовує свій текст у реченні 11 – складносурядному реченні (Satzreihe) з двома сурядними, у якому висловлює переконання щодо майбутніх великих перемог Йоахіма Льова та в реченні 13 – складнопідрядному умови (Konditionalsatz), в якому присутній причинно-наслідковий зв'язок, як одна із головних ознак КМФ «міркування» і комічно зображена можливість, при потребі, перемоги над справді «великими» – боксер Тайсон Ф'юрі. Комізм останнього висловлення підсилюється кличним реченням 15 (Ausrufesatz) – *Wäre doch gelacht!*

Отже, КМФ «міркування» є головною КМФ розглянутого тексту. Пуант глоси виводиться із вищезазначених аргументів і надає пояснення причин і наслідків зображеної ситуації. Такими аргументами у цій глосі є позитивна характеристика тренера Йоахіма Льова і обґрунтування за допомогою подій-аргументів шляху до великих майбутніх перемог федеральної збірної Німеччини з футболу.

Висновки. Дослідження композиційно-мовленнєвої структури мовленнєвого жанру «глоса» є потрібним, керуючись важливим спрямуванням розвідок сучасної стилістики тексту в напрямку опису та унормування системи мовленнєвих жанрів. Дана розвідка описує функціонально-стилістичний аспект одного із текстів важливого жанру німецьких мас-медіа, який спрямований на освіченого, вибагливого читача сатиричних публіцистичних текстів.

На основі проведеного аналізу текстів жанру «глоса», і тексту-ілюстрації, центральною КМФ цієї жанрової форми є КМФ «міркування». Виклад змісту за допомогою способу «міркування» має коментуючий аргументативний характер, він

охоплює в собі елементи аналізу та синтезу і доповнюється композиційно-мовленнєвою формою «характеристика», яка завжди передує КМФ «міркування». Перспективи використання результатів дослідження вбачаємо у подальших пошуках можливих рішень опису жанрової системи в межах медіалінгвістики.

Література:

1. Брандес М. П. Стилистика текста. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 416 с.
2. Іваненко С. М., Павлик В. І. Жанр «глоса» в німецькій газетній публіцистиці : монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2017. 268 с.
3. Одинцов В. В. Стилистика текста. М : Наука, 1980.
4. Синдеева Т. М. Речевой жанр «газетная рецензия» и его лингво-текстовые характеристики: (на материале английского языка) : дис. ... к. филол. наук : 10.02.04 / Москва, 1984. 209 с.
5. Dijk T. Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and portics. Amsterdam-Paris-Hague, 1972. 239 S.
6. Harweg, R. Studien zur Textlinguistik. Aachen : Shaker Verlag, 2001. 314 S.
7. Sowinski B. Deutsche Stilistik. Stuttgart, 1999. 345 S.
8. Fix U., Poethe H., Yos G. Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 2011. 236 S.
9. Fleischer, W., Michel, G., Starke, G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 1993. 341 S.
10. Gülich E., Heger K., Reible W. Linguistische Textanalyse: Überlegungen zur Gliederung von Texten (Papiere zur Textlinguistik / Papers in Text Linguistics). Tübingen, Buske H., 1980. 157 S.
11. Sandig B. Textstilistik des Deutschen. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 2006.
12. Vater H. Einführung in die Textlinguistik: Struktur, Thema und Referenz in Texten. München : Fink, 1992. 206 S.

References:

1. Brandes M.P. (2004). *Stilistika teksta*. [Text stylistics]. Moscow. Progress-Tradicyya. 416 s. [in Russian].
2. Ivanenko S.M., Pavlyk V.I. (2017). *Zhanr «hlosa» v nimetskii hazetnii publitsystytsi* [Genre «gloss» in German newspaper journalism]. Kyiv : NPU imeni M.P. Drahomanova., 268 s. [in Ukrainian].
3. Odincov V.V. (1980). *Stilistika teksta*. [Text stylistics]. Moscow. Nauka, [in Russian].
4. Sindeeva T.M. (1984). *Rechevoj zhanr gazetnaya recenziya i ego lingvo-tekstovye harakteristiki: (na materiale anglijskogo yazyka): 10.02.04*. [The speech genre «newspaper review» and its linguo-textual characteristics: (on the material of the English language)]. Moscow. [in Russian].
5. Dijk T. (1972). *Some aspects of text grammars. A study in theoretical linguistics and portics*. Amsterdam-Paris-Hague, 239 p.
6. Harweg, R. (2001). *Studien zur Textlinguistik*. Aachen : Shaker Verlag GmbH. 314 S. [in German].
7. Sowinski B. (1999). *Deutsche Stilistik*. Stuttgart, 345 S. [in German].
8. Fix U., Poethe H., Yos G. (2011). *Textlinguistik und Stilistik für Einsteiger*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 236 S. [in German].
9. Fleischer, W., Michel, G., Starke, G. (1993). *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH, 341 S. [in German].
10. Gülich E., Heger K., Reible W. (1980). *Linguistische Textanalyse: Überlegungen zur Gliederung von Texten (Papiere zur Textlinguistik / Papers in Text Linguistics)*. Tübingen, Buske H., 157 S. [in German].
11. Sandig B. (2006). *Textstilistik des Deutschen*. Berlin, New York : Walter de Gruyter, 584 S. [in German].
12. Vater H. (1992). *Einführung in die Textlinguistik: Struktur, Thema und Referenz in Texten*. München : Fink, 206 S. [in German].